

כאור יהל / מאת דוד כנעני

יום השואה והמרד" לא הפך להיות יום-זכרון לאומי כראוי לו. איהרע מזלו והוא חל בחודש גרוש חגים ומועדים. "איהרע מזלו" ונושאו העיקריים של המרד היו חברי תנועות הלוציות, שאין צמרת שלטוננו רוצה ביקרם. "איהרע מזלו" ושנים מועטות לאחר המרד התחולל המאבק על עצי טאותנו — וזה משך את מיטב האי מוציות וההתרגשות ושישטש את המי אבק הקודם. וכך נעשה, יום השואה והמרד" למעין "צום גדליהו" מודרני, שרק המהדרין בסצנות שומרים עליו. גם הספרות-היפה, הנקראת ביותר והי מעצבת ביותר את תודעתם של הרבים, אינה מרבה לטפל בנושא זה. רוברובס של סופרים יהודיים שחוו מבשרם את הימים הנוראים הושמדו, ואלו ילדי הארץ ותיקיה, שהם נושאי הספרות העברית, פונים לתימטיקה אחרת, עפ"י הכלל "קרוב אדם אצל עצמו". אין גם שום פרופורציה בין מנינם הג' דול של ספרי העדות והזכרונות לבין מיספר קוראיהם. יתכן ומשפיע כאן האברסיה הטבעית לקליטת זועות בלי סוף אפילו בעיוונן הספרותי, ויתכן כי סימן הוא לגורמים יסודיים הרבה יותר: אקלים של "שילומים" ואקלים של "שמור וזכור" קשה שיתקיימו לאורך-ימים זה בתוך זה.

אם כה ואם כה — אין לשכוח ואין להשכיח. השמדת ששה מיליון יהודי אירופה היתה המאורע המכריע ביותר בתולדותינו. הוא שינה לחלוטין את יסודות קיומנו, את סאון הכוחות, את דמותנו הלאומית והחברתית. לקח השור אה חמור כל כך, הסמלים והערכים שהיא הורישה לנו חשובים כל כך — עד שהנושא תמיד אקטואלי. ובפרט צפוי אדם להפתעות — וזווקא מן הצד הבלתי-צפוי ביותר.

את "השור השביעי" (מיום 30.4) הקדיש נתן אלתרמן ליום הזכרון והמרדדים, וכשמזדמנים לידך דברים משל משורר שהוא מכובד ונאמן עליך, ואתה חש בורותם ובמשונותם — אתה חוזר וקורא בהם, שמא לא בכותב האשמה כי אם כך. על כן שנית ושי לשתי והורבים נשאר תמוהים וחתור מים: לשם מה נכתב השיר הזה, מה הכליתו, את מי ואת מה הוא בא לשרת? סבור הייתי, כי יקומו רבים — טובים ממני לעניין זה, הקרובים לחלל, עזיראיה — ויערערו על דבריו. אך משלא עשו זאת הם (ודאי שיקולים עמם) — אעיר אני, ובקיצור:

אם אומר אלתרמן: "יום העדות סמלו העיקרי-ואמיתי אינו מיתרס נאד" רי בלהבות... כדרך התמונות הנצחיות של מרידות-עולם דולקות ולא כבות" — הצדק עמו. היקפי השואה גדולים כ"כ, עד שאין שום פרופורציה בין נסיונות המרידה, משך-זמנם הקצר, מיספר משי-תפתיהם, הצלחותיהם הריאליות הפעו"טות — לבין אבדנם של המיליונים, ייסורי-הגיהנום שלהם וחוסר-אונותם. אין בכוחם של הנערים והנערות המעי"טים לשנות את התמונה מיסודה. אכן, "המרד הוא רק תו אחד בפרשה". אלא שהוא תו מעין הברק: אור חד המאיר את הנוף כולו, הצבר אנרגיה עצומה, פוגע-ומכה, ואולי הוא תו מעין האור: אור יהל, אור זרוע לצדיק, אם יש לבקש "מסמלי הזמן וממלחמתו" כדי להורישם לדורות — רק תו זה ראוי ליהפך לסמל.

ואלו אלתרמן מבקש כמלים נוס"פיים: "מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים שאמרו שואה תמיט עלינו המחחרת וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכיהלכו עד אם אבדו אי-שם". אלתרמן מבקש להסיר את המחיצה בין מוחם של המורדים לבין מותן של הקהילות ועד לויבורי הפרנסים-השתדלנים. כולט קדושים, כו"לם גיבורים, כולם נאווה חהילה, כולם "מסמלי הזמן וממלחמתו", והדברים מושמים כפי הלוחמים, משל צוואתם היא זאת: "אל תשימו אותנו על כו"ל הייבול מן הגולה באור יהל". אין המת יכול להכחיש את החי, אבל המורדים שנשארו בחיים — כל מה שכתבו ודיברו והעידו מכהישים את אלתרמן.

יש כאן ערבוב פרשיות טאטאלי. הילד והילדה אשר הלכיהלכו עד גם אבדו" הם מעבר לכל פולמוס. אחרי תנו הקטנה שהלכה בדרכים, שמתה נרעב, שזאבים טרפוה, ביערות וואבי אדם שרפה חיים והיא לא ידעה מה ועל מה כל אלה — היא אינה כמל המלחמה. היא רק קרבן. בשלה וע' ליה ניטש, הוויכוח בין המורדים לבין "האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחחרת". העם חלק לה רחמים ויגון וחרון אינ-אונים ובכי, אבל לא חלק לה "מגבורתו ומכבודו", כשם שלא חלק זאת לאבות שהלכו בהמוניהם למות. זה כבר שנים רבות למדו רבים מן העם הזה את האמת הפשוטה שבי פשוטות: אין שום גבורה במוות סתם. כולנו נידונים למות, כולנו הולכים

לקראת המוות. אם הורגים בנו ורוצי חים אותנו, יש בכך צער לאין-סוף — אך אין כאן שום מן הגבורה ומן הכבוד ומן הנחמה (כשם שאין בכך מן האי-כבוד ואי-הגבורה). הכבוד והגבורה מתחילים ברגע שאדם הוא ברי-בחירה, כשברירה לפניו, כשמסוגל הוא לעשות מעשה זה או אחר. ומדוע זה רצה אלתרמן לשים כפי המורדים דברים שלא כן? מה טעם יש לרפות ערך-עליון בהכרתנו, שחלק כה רב לו כיוזמה ששינתה לטובה את חיינו בדורות אחרונים?

אך תמוה שבעתים הסרת המחיצה שבין המורדים לבין "גיבורי הפרנסים והשתדלנים" ו"האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחחרת". המורדים, בחיי-הם ובדרך-מותם הקימו את המחיצה הזאת — מחיצה של גבורה של כבוד, של תבונה, של חשבון היסטורי, בידו ספרות ענפה שעניינה השואה והמרד ("ענה נחוסף עליהם" ספר מלהמות הג'טאות"), ודאי שהיא נהירה גם לאל"תרמן. אתה למד מפי טאות עזיראיה על התקופה, על אישים וטיבם, על הדעות שרווחו, על חיפושי מוצא כנקב מחסי-סדקית מן המלכודה, הדברים כה ידועים ו"נזושים", עד שאין טעם להאריך: התמונה שנתרקמה אוירת, כי המרידות החלו להתארגן לאחר שנר ברר למעלה מכל כמק שדנים של כל היהודים יצא להשמדה. עיר אחר עיר וגיטו אחר גיטו נתרוקנו מיהודים. הפרנסים והשתדלנים" (כמה מהם היו גיבורים) כבר קיפחו אותה שעה חשי בונן "של הכלל היהודי, ובמקרה הטוב ביותר קיוו להציל שרידי קהילותיהם ע"ח קהילות אחרות — כנגד כל הגיון-העובדות, כנגד כל הרי כחותיהם של בעלי-פזוגתא שלהם. אנו אומרים "במקרה הטוב ביותר", שהרי "הזמן שאין לו אה" השחית את הפרני-סים, את הצמרת שבהסדה-נאצים, עשאים טכשירי-השמדה לאחיהם היהודים. בצילם שיגשגה המשטרה היהודית, סוכני גיס-טני יהודים, פשה רקבון בעם. ההרהור המוטלי-כספק בובר "כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא" בטלויזיבוסל כנגד הצובדה המכרעת של מסירה רבבות יהודים במרידיהם למשרפות וסיוע לרצה עולם-מלא האין נאמנים עלינו מיבסריהם של השררי דים על יולנה, לודז, וארשה, סוסני ביץ וביאליסטוק?

לא כל השתדלנים והפרנסים היו מכוגם של אנשי היודנראטים, ולכמה

מהם ניתן ליהנות מוזספק. אך אפילו אלה — על כן זהו יוצבו עם אנליבויק; פרומקה חייטנברג?

לא נייזה אבן באבות שאמרו: שואה תמיט עלינו המחחרת. לא נכנס בשם כוג'ים, ולא נגיד פחדנים. אנטק צוקר" מן מספר על שיקוליהם של אורך הבונדאי, של יצחק שיפר הציוני, של ר' זישה פרידמן מאגודת-ישראל. חייקה גרוסמן מספרת על טעמי השהיותיהם של הקומוניסטים. מי טאתנו, שלא היה בגולה לעת חורבנה ולא עמד במיבחן האישי העליון, ראוי לרומם ולהשפיל? המשביל בעת ההיא ידום. והאמת היא, שאין רבים הקוראים מלא אחרי הלא-לוחמים (להבדיל מהבוגדים) ומבזים אותם. אך אין גם לחלוק מידה שווה של כו' כוד וגבורה להם וללוחמים. ויותר מאשר שאלה של גבורה אי שיה, היא שאלה של שיטה, של דרך שהורו.

ששה מיליון יהודים הלכו למות ללא התגוננות, נקצרו נאפסייגע ובי-הרום שרביט". ששה מיליון איש הוא ידעו את הצפוי להם — כפי שאנו חכי מים לאחור — יכלו ליהפך לכוח שהיה מעסיק ומטריד רבבות חיילים נאציים. יותר רבים מהם היו ניצולים, היה ניתן טעם אחר למותם. ידוע מדוע לא קרה הדבר מבעוד מועד: איש לא העלה על דעתו כי המדובר הוא בהשמד זה טוטאלית, דבר שלא היה לו שום תקדים היסטורי; הנאצים חיכנו את ההשמדה בערפה שטנית, ע"י ביזול הקהילות, השמדה והרגעה ופיתוי והשי מזה וחוזר-חלילה; רוב עמי הארצות סייעו להיטלר ברצה היהודים, אך כשי נתבררה המזימה כולה ואפסה כל תקי זה — שזב לא היה טעם לדרך. אחרת כגשר דרך הלחימה. ציטטה אתה קצרה מתוך דברי-עדותו של עמנואל רינגל-בלום: "הציבור ברובו נוטה לעמידה על הנפש. דומה עלי, כי לא עוד ילכו כצאן לטבח. הציבור רוצה כי האויב ישלם נחר רב. בסכינים ישחערו עליו, באלות, בחומצה... מתחורה, שהי הודים ההליוו במקצת כוח לאחר המה לומות הכבודות, נתפכחו קמעה מכל החוויות, והמהשבים ומעלים כי ההלוי כה לטבח לא הפחיתה מן האסון, כי אם הגבירה אותו. בכל אשר תפנה לא תשמע אלא קול אחד: צריכים היינו להתנגד לאקציה. צריכים היינו לצאת אל הרחוב, להעלות הכל באש, למוצץ את החומה ולפרוץ אל מעבר מזה. הגרמנים ודאי היו נוקמים בנו, רבבות קרבנות היו נופלים, אך לא 300.000 (המשך בעמוד 6)

כאן יהל

(סוף מעמוד 5)

עתה הלא תעטנו חרפה וכלימה בפני כל העולם כולו, על ותרונתנו שלא היה זה בה כל תועלת... הברירה היתה בין מרד לבין כבשנים, התנוונות שאין משל-לה, הסגרת אחים, בימים כתיקונם יש והרבה דעות מתנגשות בציבור, לכל אחת מערכת-נימוקים שלה, כל אחת מורישה ערכים לדורות יבואו. במצבים קיצוניים אין שיטות שונות יכולות לדור בכפיפה אחת, אפשר לבור רק דרך אחת-יחידה, רק לאחת גאווה תהילה ורק אחת רשאית להוריש ערי-כיה. רק דרך זאת יכולה להיפך לסמל "הזמן ומלחמתו".

שיקוליו של אלתרמן תמיד הם רבי צדיקים, ומתוך פרספקטיבה "חינוכית", גשאלת איפה השאלה: הכה עשירים וגו' בגיבורים יהודים בגולה, שהיה צורך להשוות את ערכם של גיבורי הניטאות עם "כלל ישראל" כולו? אין בנמצא "עם של גיבורים" ולא היה כזה מימות העולם. מליצה היא אבל יש גיבורים בעם, מעטים או רבים. הבקשים וגו' להנך את בנינו על תבונה של גולה, בה "הגיבורים" מורים זרים מאוד? יש עמים בעולם, כשלא נמצא להם גיבור שלי-מש — אינם מדקדקים בעובדות וממציאים לפחות "מיטוס" של גבורה. המעוניינים אנו, דוקא אנו להוריד מכנם גיבורים אמרי תיים ולהבליעם בתוך ההמונים הגדולים שהלכו למות, להסיר כל מחיצה ביניהם? אין כאן העלאת העם כולו לדרגת גיבורים, ויש כאן ההיפך מזה.

יש ספר-שירים אחד בעברית הראוי לתואר "גבוה". בראשית המלחמה ובי טרם-השמדה חזה משורר עברי חזון אדיר של מלחמת מעטים נגד רבים. מחתרת עיקשת, עיר הנופלת חצר חצר, שר על נקם החלשים, על חכם וכסיל הנספים כאחד. כוונתי לשמחת עניים לנתן אלתרמן, שירתו הגדולה של הדור. אימה ופליאה חוקפים את הקורא נוכח יחוש-העתידות של אחד "רואה", הצר פה מראשית אחרית. שנים מלפני מלחמת גיטו ווארשה אמר אדם: "לעג ומוות אויב ישקר. / קומי בפתח, כי צר צועד. / קומי בפתח, אמצי נשי קר. / הכוני, כי בא מועד. / כי בא, כי גשלים, הישבר חישבת, / אך ידך הדוקה על קת. / עם הקיר גיצבת / וכמקיר נחצבת / ותקוה מלבך הכרת... / תאבד התקוה ויכבה הנר / וגדול עתה אור ככחון. / והעיר בחלון בור ערה כנר / ועפר לברואיו גבון... / מן העיר המודברת חצר, חצר / לשמך חה, ולששון, אב גורא ונוצר, / תעלה רינתנו אבדנו! / תעלה רגנה, הוי כי ליל פנה, / ולגילת אברון עלה שחר. / הוי כי ליל פנה, הוי גילה נושנה, / האזינים! אולי פעם לאלף שנה / יט למותנו שחר!... השורות הנפלאות נסבות על גיטו וארשה כשם שהם נסבות על סטאלינגראד, ועל כל עיר בה גלחמו "נצורים" מלחמה נואשת, גיבורית ועיקרית בת בשם "יום חרות! אם רחוק תרחק ענה, / אם על דרך רבה גיפול, / לו את לובן צחוקך נצחק ענה, / כעצמות שיירה בחול".

רוח גוולה הולידה שירה זו. רוח נבואה נזרקה בה, היא צפתה עתידות בכוח קריאה פיוטית מלאה, משום הוזהות מאקסימאלית של היוצר עם זמנו, עם החוויות האינטימיות ביותר של לוחמים אנטיפאשיסטיים. הנצורים בניטאות כבר לא הכפיקו לקורא ב"שמי חת עניים", אך הטוורים שבהם כאילו הגשימו את דבר השיר לכל פרטיו: "אשר רבות מחשבות שכתנו / וא חת מחשבה מלאנו / רוגד לבנים איך גחנו / וראשינו היו אילינו...". הם ביקשו לגולל את "חרפת החכמים אשר הלכו שולל / חרפת רבים כים אשר גפלו שלל / קצורים באפס יגע ובי הרום שרכיט — — — / חרפת חיינו את, חרפת מותנו את...".

חלילה לי להניח שאלתרמן התכחש ל"שמחת עניים", חלילה לי להעלות על הדעת שאומד הוא להוריד את מנשימי חזונו מכנם המורע בעם. אלא שכל תוספת גיבורים אחרים וסמלים אחרים ושונים בעצם-מהותם גורע ואינו מוסיף, וקשה להבין לשם מה גוספו.